

Haváč, Ondřej

Identita pod lupou

In: Haváč, Ondřej. *Exil a identita : posrpnový exil v Rakousku a Švýcarsku*.
Vydání první Brno: Masarykova univerzita, 2022, pp. 14-29

ISBN 978-80-280-0036-3; ISBN 978-80-280-0037-0 (online ; pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/144916>

Access Date: 25. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

2 IDENTITA POD LUPOU

Tato kapitola popisuje, jak badatelská práce probíhala a jakými metodologickým postupy jsem se řídil. Z důvodu dvou rozdílných cílů – zkoumání procesu integrace a analýze utváření národní identity narátorů – jsou různé jak použité metody, tak i sledované historické prameny. Nejprve bude nastíněn integrační proces uprchlíků v hostitelských zemích, založený na pramenech převážně institucionální povahy a komparativní metodě, a následně bude dán prostor rozboru získaných rozhovorů a metodě orální historie.

2.1 Za vším hledej...

Během terénních výzkumů v rakouských a švýcarských městech, které se staly základem této monografie, jsem v pozici badatele navazoval kontakty a nahrával rozhovory s lidmi nejrůznějšího věku i profesí. Ti mi poskytli pomoc nejenom s výzkumem samotným, ale často mi dali během rozhovorů možnost nahlédnout do jejich životů a sdíleli se mnou své životní úspěchy, ale i své pády a obavy. Bez jejich pomoci a zájmu o toto téma by kniha nikdy nevznikla. Přepis a analýza nahraných rozhovorů mě často vedly k zamyšlení a k reflexi vlastních pozic. Každý autor má své důvody, proč se zabývá právě oním tématem. Mě samotného k tématu integrace a národní identity přivedla, jak to občas bývá, žena – Francouzka s alžírskými kořeny a krásnýma černýma očima – s níž sdílet osud znamenalo do budoucna nejen učit se novému jazyku, žít v jiné zemi, ale také přijmout její víru a víru její rodiny. Nutně tak přede mnou vyvstala otázka, zda po této změně budu ještě Čechem. Co to vůbec znamená „být Čechem“? Na jakých pilířích stojí nebo by mělo stát „češství“, aby mohlo být zachováno i v cizí zemi?

Právě zkušenosti a životní příběhy lidí, kteří opustili před dlouhými desetiletími svoji vlast, mi pomáhaly nacházet na tyto složité otázky odpovědi. Tématem českého exilu a emigrace, jeho identitou a utvářením českého národa se zabývala celá řada autorů³ a tato kniha na jejich bádání navazuje a čerpá z něj důležité podněty a informace. Její přínos tkví v odlišném přístupu ke zmíněným tématům a v klade ní jiných výzkumných otázek. Komparace českých exilových skupin a míry jejich začlenění v majoritních společnostech hostitelských zemí, stejně jako prezentování národní identity v rozhovorech, se jako cíle výzkumu vyskytují v odborné literatuře ojediněle, respektive mají jinou podobu.⁴

2.2 Různé cíle, odlišné cesty

Jak již bylo zmíněno v úvodu, tento badatelský projekt sledoval dva cíle. K nim se vážou rozdílné metody a prameny a ty dělí tuto předkládanou knihu na několik propojených částí, které se ovšem vzájemně doplňují. Prvním tématem byla integrace českých⁵ uprchlíků, kteří přišli v emigrační vlně koncem šedesátých let, do majoritní rakouské a švýcarské společnosti. Jednalo se přitom o zkoumání integrace na několika úrovních – analyzovány byly kroky vládních i nevládních organizací při přijímání uprchlíků, postoje českých spolků a krajanských organizací, stejně jako aktivity nově příchozích v hostitelských zemích. Komparativní metodou byly následně hledány podobnosti a rozdíly v integraci uprchlíků v Rakousku a Švýcarsku. Oproti magisterské práci, ve které jsem se zabýval výhradně Čechy žijícími ve Vídni,⁶ je optika této monografie jiná, zaměřená více na získání orálněhistorický materiál. Druhým cílem je zde totiž zjištění, jakým způsobem je

3 Českým exilem, krajanskými sdruženími a migrací se kromě akademiků sdružených kolem Centra pro československá exilová studia při Katedře historie FF UPOL zabývá i Stanislav Brouček z Etnologického ústavu AV ČR, který na tato témata napsal několik monografií. O národním obrození a utváření českého národního vědomí se můžeme dočíst v dílech vynikajících historiků, jako byli Miroslav Hroch, Arnošt Gellner, Vladimír Macura nebo Jiří Rak.

4 O začleňování a komparaci etnických skupin do majoritních společností v západní Evropě pojednává výborná kolektivní monografie LUCASSEN, Leo – FELDMAN, David – OLTMER, Jochen (eds.): *Paths of Integration. Migrants in Western Europe 1880–2004*. Amsterdam 2006. Utvářením (specificky židovské) identity v naraci se zase zabývala Eleonóra Hamar z brněnské Masarykovy univerzity. Viz HAMAR, Eleonóra: *Vyprávěná židovství. O narativní konstrukci druhogeneračních židovských identit*. Praha 2008.

5 Ačkoliv se v pramenech v rakouských a švýcarských archívech hovoří o uprchlících z Československa jako o Čechoslovácích (*tschechoslowakische Flüchtlinge*), předmětem mého výzkumu byli především čeští uprchlíci a jejich exilové organizace. Slovenský exil, který byl ovlivněn existencí Slovenské republiky (1939–1945) a poválečným vývojem, zakládal ve druhé polovině 20. století vlastní organizace, nejvýznamnější z nich byl Světový kongres Slováků, ustavený roku 1970. O vztahu českého a slovenského exilu viz například ŠPETKO, Jozef: *Slovenská politická emigrácia v 20. storočí. Jej vzťahy k českej emigrácii a k Čechom*. Praha 1994. Více k pojmům „český, slovenský a československý exil“ nabízí třetí kapitola této knihy.

6 HAVÁČ, Ondřej: *Videařství Češi po 40 letech. Národní identita a integrační proces v naraci českých uprchlíků*

prezentována během rozhovoru národní identita jako kategorie praxe, respektive jaké prvky vybírají narátoři pro zdůraznění své sounáležitosti s českým národem. Snahou bylo rovněž zjistit, zda mezi narátory žijícími ve Švýcarsku a Rakousku existovaly v konstruování přináležitosti k národu nějaké rozdíly, popřípadě zda narátoři kladli důraz na různé (nebo podobné) prvky, které pro ně samotné konstituovaly národní identitu.

2.3 Předmět bádání

Předmětem výzkumu jsou čeští posrpnovní uprchlíci, kteří opustili Československo po invazi vojsk Varšavské smlouvy v srpnu 1968 a usadili se v Rakousku nebo Švýcarsku. V průběhu badatelského projektu přibyly z důvodu komparace ještě další dvě skupiny českého exilu. První z nich představují narátoři, kteří opustili nebo byli nuceni opustit zemi svého původu po komunistickém převratu v roce 1948 a stali se tak součástí poúnorové emigrační vlny, druhou skupinu tvoří signatáři Charty 77, respektive osoby, které se dostaly za hranice koncem sedmdesátých a počátkem osmdesátých let. Tyto dvě skupiny byly do výzkumu zahrnuty z několika důvodů. Především měly vztahy mezi tzv. starousedlíky a nově příchozími po roce 1968 vliv na integrační proces posledně zmiňovaných a charakter těchto vztahů výrazně formoval podobu českého posrpnového exilu.⁷ Studium pramenů i odborné literatury tuto tezi potvrdilo.⁸ Významné bylo pro knihu také sledování osudů signatářů Charty 77 a uprchlíků z ČSSR, kteří přicházeli do Rakouska a Švýcarska koncem sedmdesátých a v polovině osmdesátých let. Pro emigraci se rozhodovali za jiných vnitropolitických okolností, a proto i jejich začleňování do majoritní společnosti probíhalo jiným způsobem. Jejich pohled a životní příběhy přidaly této publikaci nový rozměr. Nejenže pomohly formování hypotéz, ale určily i směr dalšího výzkumu. Platilo rovněž, že tito „českoslovenští uprchlíci“ navazovali vztahy především s lidmi spojenými s posrpnovým exilem.

po roce 1968. Diplomová práce na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity. Brno 2011 [online]. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/180640/ff_m/ [cit. 2017-07-12].

7 O vztahu obou emigračních vln například: STAREK, Jana: *Česká menšina a československý exil po roce 1968 ve Vídni*. In: Basler, H. – Brandeis, M. – Kroupa, J. – Starek, J. (eds.): *Vídeňští Češi 1945–2005. K dějinám národnostní menšiny. / Die Wiener Tschechen 1945–2005. Zur Geschichte einer Volksgruppe*. Wien – Praha 2006, s. 300–323.

8 Mnoho příkladů vzájemných antipatií je možné nalézt například ve spolkovém tisku. Viz JONÁŠ, Josef: *Protestujeme!* Vídeňské svobodné listy 31, 2. 8. 1968, s. 1, anebo *K otázce politických a sociálních práv*. Krajské noviny 4, 24. 2. 1977, s. 5.

2.4 Stanovení hypotéz

Během terénního výzkumu v Rakousku mě zaujalo konstatování několika odborníků, že Češi v Rakousku představují příklad úspěšné integrace. Proč tomu tak je? Jaké byly důvody jejich úspěšné integrace? K zodpovězení těchto otázek jsem stanovil následující hypotézu:

Důvodem úspěšného začlenění většiny posrpnových uprchlíků do rakouské a švýcarské společnosti bylo především velmi vstřícné přijetí v obou hostitelských zemích a velká míra solidarity jejich obyvatel s nově příchozími (podle teorie Jeffreyho C. Alexandera). Tato solidarita následně umožnila snadnější identifikaci uprchlíků s hostitelskou zemí.

Druhá hypotéza, kterou jsem formuloval, reflektuje identifikaci narátorů s bývalou vlastí a týká se tématu národní identity. Vychází z nahraných semistrukturovaných rozhovorů pořízených během tří terénních výzkumů v Rakousku, Švýcarsku a České republice:

Pocit sounáležitosti se zemí původu je u exulantů i přes dlouhá léta strávená za jejími hranicemi stále přítomný.

Závěrečná hypotéza vychází z pozorování vzájemných vztahů jednotlivých skupin české menšiny ve Vídni zaznamenaného v průběhu terénního výzkumu v rakouském hlavním městě v roce 2011:

Bylo to právě rozdílné vnímání národní identity, které vytvářelo mezi jednotlivými českými skupinami v exilu („osmačtyřicátníky“, „osmašedesátníky“, chartisty) vzájemnou nedůvěru a v některých případech až do dnešní doby přetrvávající antipatie. Ty byly v Rakousku znásobeny existencí a činností prorežimních menšinových spolků a organizací.

2.5 Prameny a strategie sběru dat

Tato podkapitola je rozdělena do dvou částí. Nejprve zde představím použité prameny k tématu integrace posrpnových uprchlíků v Rakousku a Švýcarsku a následně se budu věnovat rozboru nahraných rozhovorů, které tvořily páteř výzkumu zabývajícího se tématem národní identity. Důvodem pro toto dělení je kromě přehlednosti především rozdílná povaha orálněhistorických pramenů, u kterých je nezbytné věnovat prostor i způsobu jejich získávání a formě následného přepisu.

2.5.1 Komparativní metoda

Závěry, ke kterým jsem došel po dokončení diplomové práce zabývající se Čechy žijícími ve Vídni, mě postavily před řadu otázek týkajících se tématu českého exilu. Ty ovšem nebylo možno zodpovědět bez porovnání s ostatními českými exilovými skupinami. Zajímalo mě například, do jaké míry byla situace posrpnových uprchlíků ve Vídni shodná se situací ostatních českých skupin v jiných městech a zemích. Čelili rozdílným problémům? A jakým způsobem probíhalo jejich začleňování do majoritní společnosti? Tyto otázky mě vedly k rozšíření původního tématu o Čechy, kteří se po sovětské invazi usadili ve Švýcarsku, a k použití komparativní metody. V rámci premisy, že „*srovnávat lze jen celky stejného druhu*“⁹, padla při přípravě projektu disertační práce v rámci předběžného sběru dat o českých exilových skupinách v západní Evropě volba na krajanskou komunitu ve Švýcarsku. Důvodů bylo několik, ale tím hlavním se stal počet československých žadatelů o azyl. Obě země si totiž za svoji cílovou destinaci zvolilo přibližně stejné množství českých a slovenských uprchlíků, a to kolem 11 000. Očekával jsem, že obdobná velikost uprchlické vlny bude mít i podobný vliv na integrační proces. Byly zde ovšem i další důvody. Jednak vlády obou zemí, Rakouska i Švýcarska, zavedly vstřícnou politiku vůči prchajícím občanům Československa a stejně tak i společnosti v daných zemích jim slovy pamětníků „*otevřely svoji náruč*“¹⁰, což v praxi znamenalo, že rakouské i švýcarské úřady poskytovaly azyl, právo pobytu i pracovní povolení doslova na požádání.¹¹ Zároveň je v obou případech integrace posrpnových uprchlíků považována za úspěšnou.

Tyto podobnosti mě tedy vedly ke komparaci procesu integrace, kterým nově přichází v obou zemích procházeli, na základě teorie Friedricha Heckmanna. Podle ní jsem obě skupiny komparoval v několika rovinách. Analyzoval jsem kroky rakouské a švýcarské vlády ve vztahu k československé krizi a masivní uprchlické vlně. Zde byla porovnávána nejrůznější vládní nařízení, která ovlivnila přístup místních úřadů k československým uprchlíkům. Dále jsem porovnával kroky nejrůznějších místních vládních i nevládních organizací a také českých krajanských spolků ve vztahu k přichozím Čechům a Slovákům. Zabýval jsem se též přístupem předních českých spolků a jejich představitelů, pomocí nebo naopak odmítáním posrpnových uprchlíků starousedlíky. Komparace se rovněž dotkla samotných účastníků posrpnové uprchlické vlny v Rakousku a Švýcarsku. Porovnával jsem

9 SCHOLZ, Milan: *Komparativní přístup v historiografii a transnacionální historická problematika*. Sociální studia 1/2009 [online]. Dostupné z: https://migraceonline.cz/doc/komparativni_pristup.pdf [cit. 2022-03-03].

10 Například Soukromý archiv autora, rozhovor s Helenou Medkovou, Praha 21. 3. 2014.

11 Viz BUMOVÁ, Ivica: *Postoj ŠtB k emigrácii československých občanov v rokoch 1963–1983 (s dôrazom na Západoslovenský kraj)*. In: Luther, D.: *E/migrácie a Slovensko. Diverzita ako faktor transformácií identít*. Bratislava 2006, s. 41–74.

jejich začátky v nové zemi, hledání zaměstnání, učení se cizímu jazyku i schopnost navázat nové vztahy během integračního procesu.

2.5.2 Prameny k tématu integrace

Při sběru dat k tématu integrace československých uprchlíků a jejich následném zpracování jsem postupoval v několika krocích, které odpovídaly jednotlivým úrovním stanoveným Heckmannovou teorií a každou z úrovní jsem porovnával z hlediska situace uprchlíků v Rakousku a ve Švýcarsku. Vzhledem k tomuto dělení se lišil i typ použitých pramenů. Reakci národních vlád na československou krizi a masivní uprchlickou vlnu a následně vydaná související nařízení, statistiky počtu přijatých uprchlíků a postup vůči nim popisují prameny institucionální povahy. Jde většinou o zápisy z jednání vlád, o nařízení a statistiky ministerstev vnitra a zahraničních věcí, které jsou uloženy v rakouském státním a švýcarském spolkovém archivu (Österreichisches Staatsarchiv, Schweizerisches Bundesarchiv), doplňují je údaje z českého Archivu bezpečnostních složek.¹² Záznamy o integraci signatářů Charty přijímaných v Rakousku od druhé poloviny roku 1977 se nacházejí převážně v archivu Bruna Kreiského (Kreisky-Archiv) ve Vídni ve fondu Länderboxen: CSSR.¹³

O činnosti spolků a krajanských sdružení a o jejich pomoci uprchlíkům existuje celá řada pramenů uložená v archivech těchto organizací nebo ve specializovaných archivech, jako jsou například Výzkumné středisko historických menšin (Forschungszentrum für Historische Minderheiten)¹⁴ ve Vídni nebo Centrum pro československá exilová studia při Katedře historie FF Univerzity Palackého v Olomouci či Gruntoradovo Libri Prohibity. Mezi nejdůležitější prameny uložené v těchto archivech patří spolkový tisk, v němž je možno se dočíst nejenom o konkrétní pomoci uprchlíkům, nabídkách ubytování, ošacení či práce, ale i o reakci většinové společnosti na nově přichozí.

V Rakousku reprezentoval spolkový tisk zároveň jednotlivé skupiny rozdělené české menšiny, které vydávaly vlastní noviny. Na jedné straně zde existovaly *Vědecké svobodné listy*, založené po druhé světové válce (1946).¹⁵ Ty patřily zásluhou

12 V Rakousku se jednalo o prameny z Österreichisches Staatsarchiv Wien (= ÖStA), Bundesministerium für Inneres 1945–2002, Flüchtlingswesen; ve Švýcarsku to byly archiválie ze Schweizerisches Bundesarchiv Bern (= SBB), Politische Flüchtlinge: Tschechoslowakische Flüchtlinge.

13 Kreisky-Archiv (= KA), Länderboxen: CSSR, Box 6, Charta 77, sg. 31/10.

14 Archiv Forschungszentrum für historische Minderheiten Wien, fond Pozůstalost Karla Mataly, Tschechen in Wien. Nach amtlichen Zählungen 1880–1981, sg. 13/662. Zároveň mi Jana Stárková a Matěj Kundračik pracující pro FzHM poskytli vedle cenných rad i šest autorizovaných rozhovorů s Čechy žijícími ve Vídni (Dáša Vokatá, Jiří Chmel, Jan Brabenec, Přemysl Janýr, Ota Koutný a Robert Urbánek).

15 Za poskytnutí těchto listů vděčím šéfredaktorce Haně Herdové.

svých šéfredaktorů, sociálních demokratů Josefa Petru a Josefa Jíravy, ke hlasitým kritikům politického vývoje v Československu po únorovém převratu a byly vydávány Menšinovou radou české a slovenské větve v Rakousku. Jako odezva na sílící kritiku kroků KSČ byl v květnu 1948 českými komunistickými funkcionáři ve Vídni založen týdeník *Vídeňské menšinové listy*, který se stal hlavním tiskovým orgánem hájícím politiku nového československého vedení. Od roku 1972 nesly listy název *Krajanské noviny. Časopis pro přátelství, svébytnost a svornost* a vycházely nejdříve jako čtrnáctideník a pak jako měsíčník. Dalším periodikem využitým při komparaci byl *Informační bulletin Kulturního klubu Čechů a Slováků v Rakousku* (později *Kulturní klub: Informační časopis Čechů a Slováků v Rakousku*), vydávaný od roku 1982, který se stal jedním z hlavních tiskových orgánů české posrpnové emigrace.¹⁶ U jeho zrodu, stejně jako u založení samotného Kulturního klubu, stál sociální demokrat Přemysl Janýr, který pak po dlouhou dobu určoval jeho podobu. Na stránkách těchto zmíněných periodik můžeme vypořizovat polemický tón odrážející rozpory nejen mezi starousedlíky, ale i mezi nimi a nově příchozími. Tyto rozpory proces integrace výrazně ovlivnily.

Pro vykreslení situace Čechů ve Švýcarsku po roce 1968 jsem využíval především časopis *Zpravodaj*, který vznikl nejprve jako stručný informační bulletin pro potřeby uprchlíků pobývajících v různých švýcarských kantonech, následně se z něho stal krajanský časopis celošvýcarského významu. Dodnes tento časopis poskytuje dobrý přehled o aktivitách různých krajanských spolků a o událostech, které mají vliv na českou komunitu ve Švýcarsku. Kromě tohoto periodika jsem měl k dispozici i různé archiválie krajanských spolků, jako zápisy z jednání, pozvánky na kulturní akce či stanovky jednotlivých krajanských organizací.¹⁷

Jak integrační proces působil na samotné uprchlíky, jak se v nové zemi orientovali, jak jednali a co očekávali – to vše je možné najít v nejrůznějších pramenech osobní povahy, od autobiografií až po osobní korespondenci. V rámci této badatelské práce jsem čerpal z materiálů Československého dokumentačního střediska Viléma Prečana a materiálů Moravského zemského muzea. Jediněčné je také DVD, které mi poskytl narátor Petr Cejnar, s nahrávkou dvouhodinového rozhovoru uskutečněného v rámci orálněhistorického projektu *MenschenLeben*. Projekt organizoval v roce 2009 profesor Gerhard Jagschitz z Institutu soudobých dějin Vídeňské univerzity.¹⁸

K vybraným (a v očích pražského režimu nebezpečným) osobám shromažďovala podrobné informace Státní bezpečnost a ty se nacházejí v Archivu bezpečnostních složek. Z nich jsem pro předkládanou knihu využil archiválie uložené ve fon-

16 Více o menšinovém tisku viz STAREK, J.: *Česká menšina a československý exil po roce 1968 ve Vídni*, s. 300–323.

17 Například Archiv Besedy Svatopluka Čecha. Almanach 1910–2010.

18 Audiovizuální archiv Technického muzea ve Vídni, rozhovor s Petrem Cejnarem vedl Robert Schlesinger, 22. 6. 2009. Sbíрка Österreichische Mediathek, MenschenLeben.

dech Objektové svazky a Svazková agenda hlavní správy rozvědky. Analyzoval jsem především obsáhlý svazek „Demokrat“, vedený Státní bezpečností na Přemysla Janýra, který čítá několik set stran. Informace získané z Archivu bezpečnostních složek jsem využil nejen pro rozbor motivů vedoucích československé občany k odchodu, či naopak návratu do země, k popisu situace českého exilu v sedmdesátých a osmdesátých letech, ale i pro analýzu faktorů ovlivňujících míru identifikace narátorů s Československem.

2.5.3 Orálněhistorické prameny k tématu národní identity

S prameny získanými metodou orální historie, která je založena na nahrávání, přepisu a analýze rozhovorů s narátory – pamětníky, jsou spojena specifika, jichž si každý, kdo s touto metodou pracuje, musí (nebo by měl) být vědom.¹⁹ Ať již jde o samotné údaje obsažené v rozhovorech, které jsou „byťstně subjektivní“,²⁰ o podíl tazatele na utvářeném rozhovoru, nebo o selektivní charakter lidské paměti; to vše jsou faktory, s nimiž se musí badatel vypořádávat. I přes kritiku této metody,²¹ respektive jejího nesprávného používání, má dnes orální historie své místo mezi uznávanými historickými metodami. Nadto získala tato metoda v České republice institucionální základnu v podobě Centra orální historie Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR a České asociace orální historie. Zároveň se vyučuje jako samostatný obor na FHS UK.

Dnes existuje o orální historii i o způsobu vedení rozhovorů celá řada odborných publikací. Ty ji definují „zároveň jako historickou metodu, způsob práce s prameny a formu vedení výzkumu zasahující mezi různé vědecké obory“.²² Především se ale jedná o metodu kvalitativního výzkumu, která je schopna zachytit „historii v perspektivě

19 Nejlépe vystihl specifčnost orální historie a životopisných vyprávění jako historických pramenů italský profesor americké literatury Alessandro Portelli v příspěvku *Co činí orální historii odlišnou*. Viz PORTELLI, Alessandro: *What makes oral history different*. In: Perks, R. – Thomson, A. (eds.): *The Oral History Reader*. London – New York 1998, s. 63–74.

20 MÜCKE, Pavel – VANĚK, Miroslav – PELIKÁNOVÁ, Hana: *Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha 2007, s. 21.

21 Například GRUBER, Jan: *Orální historie mezi aktivismem a akademismem*. Dějiny – Teorie – Kritika, 2013/2, s. 275–280.

22 „Oral History ist zugleich eine Methode, eine Quellenart und ein interdisziplinäre Forschungsfeld. Interviews mit Zeitzeuginnen und -zeugen zu führen und diese auszuwerten, macht die Methode aus; die bei den Interviews entstehenden Bänder oder digitalen Aufzeichnungen und die von wiederum ins Schriftliche gezwungenen Transkriptionen stellen die Quellen dar, auf denen Oral History basiert.“ Viz OBERTREIS, Julia – STEPHAN, Anke: *Die Methodik der Oral History und die Erforschung (post)sozialistischer Gesellschaften*. In: Oberreis, J. – Stephan, A. (eds.): *Erinnerungen nach der Wende. Oral History und (post)sozialistische Gesellschaften*. Essen 2009, s. 9. Mezi další literaturu zabývající se orální historií patří například ABRAMS, Lynn: *Oral History Theory*. New York 2010; VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel: *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. Praha 2011.

aktéra“;²³ jejímž hlavním úkolem je „objasnit, jak se lidé v daném prostředí a situaci dobírají toho, co se děje, proč jednají určitým způsobem a jak organizují své všednodenní aktivity a interakce“.²⁴ Druhá část této knihy, která se zabývá konstrukcí národní identity během rozhovoru, je proto postavena především na orálněhistorických pramenech.

2.5.4 Strategie sběru dat a použitá metoda

Většina rozhovorů s narátory – účastníky posrpnové emigrační vlny a signatáři Charty 77 – byla pořízena během tří terénních výzkumů v rozmezí let 2011–2014. První z nich proběhl v rámci programu Freemovers ve Vídni v září 2011 ještě jako součást diplomového projektu *Češi ve Vídni po roce 1968* a byl zaštitěn Vídeňskou univerzitou, respektive ředitelem Ústavu pro soudobé dějiny (Institut für Zeitgeschichte) profesorem Oliverem Rathkolbem. Během tohoto výzkumu se podařilo metodou sněhové koule (*snowball sampling*) získat množství kontaktů na příslušníky české menšiny a uskutečnit 15 semistrukturovaných rozhovorů, z čehož devět bylo nahrávaných metodou orální historie.

O dva roky později navázal na získané kontakty druhý terénní výzkum, tentokrát vedený v rámci disertačního projektu podporovaného Historickým ústavem Masarykovy univerzity. Sněhová koule se za tu dobu již rozrostla natolik, že bylo možné kontaktovat narátory na základě diferencovanějších kritérií a nahané rozhovory tak pokryly daleko větší spektrum Čechů žijících v Rakousku. Nahráno bylo dalších 10 rozhovorů, z nichž tři představovaly „druhé sezení“ a vyvinuly se v plnohodnotná životopisná vyprávění.

Závěrečný terénní výzkum, realizovaný v srpnu 2014, směřoval za krajany do Švýcarska. Rozdíl mezi oběma zeměmi byl již v samotném průběhu oslovování narátorů. Oproti postupnému navazování kontaktů na Čechy ve Vídni, kdy se sněhová koule nabalovala jen pomalu a „obezřetně“ na základě osobních doporučení, proběhlo kontaktování krajanů ve Švýcarsku nejčastěji přes e-mailové adresy uvedené na stránkách Svazu spolků Čechů a Slováků ve Švýcarsku, který jednotlivé krajanské spolky sdružuje. Ve většině případů jsem na žádost o rozhovor (samozřejmě po představení svého disertačního projektu) obdržel kladnou odpověď a pak jen záleželo na určení konkrétního data a času. Rozhovory, kterých bylo nakonec 13, proběhly v několika švýcarských městech – v Bernu, Ženevě, Curychu a Basileji – a získané poznatky byly pro výzkum a komparaci neobyčejně cenné.

23 PAVLÁSEK, Michal: *Promýšlet Veliké Srediště. Etnologická brikoláž sociokulturních aspektů života krajanů v jižním Banátu*. Disertační práce na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity. Brno 2013.

24 HENDL, Jan: *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha 2005, s. 52.

Vedle těchto tří velkých terénních výzkumů v zahraničí jsem navázal kontakty i s narátory, kteří se po pádu železné opony rozhodli vrátit zpátky do České republiky – s dostatečně velkou „sněhovou koulí“ již jejich oslovování nepředstavovalo vážnější problém. Tři rozhovory byly nahrány v Praze, jeden v Brně a jeden v Blansku. Za jedním z narátorů jsem se rovněž několikrát vracel do Vídně. Celkově jsem za čtyři roky práce na tématu českého „posrpnového“ exilu uskutečnil téměř pět desítek rozhovorů (48), přitom nahraných a přepsaných interview bylo 36. K použitým rozhovorům musím připočíst ještě šest autorizovaných a přepsaných rozhovorů, které mi pro tento badatelský úkol poskytlo již zmiňované Výzkumné středisko historických menšin ve Vídni.

2.5.5 Kritéria výběru narátorů

Primárním hlediskem při oslovování narátorů byl jejich odchod za hranice v emigrační vlně následující po sovětské invazi 21. srpna 1968, která trvala až do října 1969, kdy československá vláda omezila vydávání cestovních dokladů a upравила platnost výjezdních doložek.²⁵ Toto časové kritérium bylo důležité z několika důvodů. Všichni narátoři, ať ve Švýcarsku nebo Rakousku, měli podobné motivy k odchodu za hranice, zažili obdobné podmínky v hostitelských zemích, dostalo se jim materiální nebo finanční pomoci a bylo s nimi po právní stránce zacházeno jako se skupinou „československých uprchlíků“. Především ale všichni tito narátoři žili v zahraničí v době nahrávání rozhovorů již více než čtyřicet let a je zřejmé, že takto dlouhá doba ovlivnila míru jejich integrace ve společnosti a projevila se i v prezentování národní identity během rozhovorů.

Ačkoliv jsem coby tazatel bral zřetel i na další kritéria – věk narátora v době opuštění země, motivy k odchodu, jeho povolání, náboženské nebo politické přesvědčení – zůstávala hlavním a nejdůležitějším faktorem jeho přináležitost k posrpnové emigrační vlně. V rámci projektu vzniklo i několik rozhovorů jako osobních případových studií s narátory, kteří opustili Československo v poúnorové emigrační vlně, nebo hledali zahraniční azyl v osmdesátých letech. I v těchto případech hrálo primární roli pro jejich výběr časové hledisko odchodu za hranice.

25 Konkrétně se jednalo o vládní nařízení (114/1969 Sb.), jež nad rámec platného zákona z roku 1965 (63/1965 Sb.) stanovovalo, ve kterých případech může být odepřeno vydání cestovního dokladu. Stačilo například, aby byla cesta do ciziny „v rozporu s ochranou bezpečnosti státu, vnitřního pořádku, veřejného zdraví nebo morálky“. Zároveň byla vyhláškou ministerstva vnitra a zahraničních věcí upravena platnost výjezdních doložek (115/1969 Sb.). Obě opatření v konečném důsledku odchody za hranice skutečně omezila. Přesné znění obou dokumentů je k dispozici na stránkách Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky. Viz Vládní nařízení 114/1969 Sb. a Vyhláška ministerstva vnitra a zahraničních věcí 115/1969 Sb. [online]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=114&r=1969> [cit. 2016-01-02].

2.5.6 Metodika vedení rozhovorů a způsob nahrávání

Kontaktování možných narátorů probíhalo především prostřednictvím e-mailu, ve kterém byly popsány hlavní cíle projektu a moje dosavadní publikační činnost – především tedy diplomová práce o Čechách ve Vídni, na kterou disertační projekt přímo navazoval. Druhým způsobem oslovování narátorů byl telefonát, který jsem volil v případě, že jsem získal telefonní číslo a mohl se odkázat na doporučení známého či přítele narátora. Jednalo se o narátory, kteří z nejrůznějších důvodů nevyužívali počítač nebo se vyhýbali komunikaci po internetu. Naprostá většina oslovených po představení projektu souhlasila s nahrávaným rozhovorem. Odmítnutí, respektive tichý nezájem, projevíli jen dva oslovení narátoři, další tři se z projektu omluvili kvůli časové vytíženosti. Pouze jedenkrát bylo nahrávání na výslovnou žádost oslovené narátorky úplně zrušeno, neboť se již podle svých vlastních slov „*nechtěla k uplynulým událostem znovu vracet*“.

Nahrávání rozhovorů probíhalo nejčastěji u narátorů doma, což byla varianta, které jsem dával přednost z důvodu ničím nerušeného zvuku pořízené nahrávky. Nebránil jsem se ale ani vedení rozhovorů v kavárně či restauraci v okolí narátora bydliště. Vzhledem ke kvalitnímu diktafonu Olympus (VN-711 PC), na který byly rozhovory pořizovány, okolní šumy v restauracích většinou výpovědní hodnotu nahrávky nesnižovaly. Jen v jednom případě – když si pamětník k vyprávění objednal jídlo – musel být rozhovor přerušen. Kromě rozhovorů s pěti narátory, které byly uskutečněny ve více sezeních a které se vyvinuly v životopisná vyprávění, se jednalo o semistrukturovaná interview realizovaná kvůli omezeným časovým možnostem autora v jednom sezení. Otázky byly rozděleny do několika okruhů, a kromě základních biografických údajů pátraly po příčinách a průběhu odchodu a následném životě v exilu a současně po vztahu narátorů k jejich dřívější vlasti a k někdejším spoluobčanům.

Všechny rozhovory obsahují také záznam o rozhovoru a informace ke způsobu jeho přepisu. Stejně jako u rozhovorů pro diplomovou práci byli i nyní někteří narátoři zaskočení přepisem, který se snažil „*zachytit stylistická a jazyková specifika narátora*“;²⁶ a zvažovali svou další účast v projektu. Většinou je pomohlo přesvědčit k pokračování ve spolupráci opětovné ujasnění cílů projektu a zdůvodnění takového způsobu přepisu. I přes tuto snahu však v jednom případě narátor spolupráci ukončil a mě vyzval ke změně povolání.²⁷

Ne vždy se ovšem rozhovory podařily podle přání či představy tazatele. O objednaném jídle již byla řeč, jindy zase nahrávání zhatil alkohol, nebo hodinové zdržení tazatele v městské hromadné dopravě, po kterém již narátor ztratil o rozhovor zájem. V jiném případě zase krásný slunný den a vysoká teplota vzduchu

26 VANĚK, M. – MÜCKE, P.: *Třetí strana trojúhelníku*, s. 157.

27 Byl jsem vyzván, abych se přeorientoval na obor kuchař-číšník.

svedly pamětníka ke koupání v Dunaji s přáteli a na vyprávění životního příběhu v zaplněné vídeňské kavárně proto nedošlo. Jindy se naopak protáhl rozhovor natolik, že se nepodařilo jej dokončit, protože jej přerušil (pro badatele zpravidla takřkajíc „v tom nejlepším“) příchod narátorova kamaráda, příbuzného nebo známého. Ale to vše patří k metodě orální historie, jejímž hlavním pramenem jsou lidé samotní.

2.5.7 Narátoři: seznam účastníků výzkumu

Tabulka 1: Seznam narátorů – Rakousko

Jméno narátora	Rok narození	Místo narození	Rok odchodu do exilu
Ilona Mühlbergerová (roz. Žmolová)	1945	Brno	1956
Zdena Kasparová (rozhovor z roku 2011)	1939	neuveдено	1968
Zuzana Brejchová	1953	Praha	1968
Milan Ráček (rozhovor z roku 2011)	1943	Zlín	1968
Irena Ráčková (rozhovor z roku 2011)	1943	Povážská Bystrica	1968
Petr Cejnar (rozhovor z roku 2011)	1944	Čáslav	1968
Gustav Líbal (rozhovor z roku 2011)	1954	neuveдено	1968
Vladimír Čevela (rozhovor z roku 2011)	1948	Bystřice pod Hostýnem	1968
Anna Žaloudková	1947	Praha	1968
Helena Baslerová	1950	Jižní Čechy	1968
Ludvík Kavín	1943	Brno	1977
Přemysl Janýr ml.	1949	Praha	1978
Helena Medková	1946	Praha	1978
Ondřej Kohout	1953	Praha	1981
Stanislav Adámek	1962	Brno	1983
Miloslav Korbělík	1953	Ústí nad Orlicí	1988

Tabulka 2: Seznam narátorů – Švýcarsko

Jméno narátora	Rok narození	Místo narození	Rok odchodu do exilu
Hana Sládková-Koželuhová	1928	Praha	1950
Dana Linhartová	1946	Praha	1968
Karel Kukul	1927	Praha	1968
Jaroslav Havelka	1937	Loštice (Šumperk)	1968
Libor Šimeček	1951	Ostrava	1968
Iva Gikalová	1934	Brno	1968
Marie Fischerová	1954	Praha	1976
Petr Chour	1943	Praha	1968

Jméno narátora	Rok narození	Místo narození	Rok odchodu do exilu
J. M. (anonym)	neuveдено	neuveдено	1968
Stanislav Kráčmer	1955	Havlíčkův Brod	1983
Jaroslav Zrůst	1940	Praha	1968

Tabulka 3: Seznam narátorů – skupinové rozhovory

Sokol Baden
Jaroslav Zrůst Marie Franzlová Marie Koubová
Sokolská župa švýcarská
Petr Chour Eva Svobodová Jiří Svoboda Jana Vodičková Václav Günter
Katolický klub
Stanislav Adámek Robert Beck Anna Žaloudková

Tabulka 4: Rozhovory mimo zkoumanou oblast

Jméno narátora	Datum narození	Místo narození	Důvod zařazení
Dušan Šimko	1945	Košice	národnost slovenská
Bruno Aigner	1942	Waidhofen an der Ybbs	národnost rakouská
Josef Blažek	1937	Brno	exil v SRN

2.6 Literatura

První část této knihy, soustředěná na integraci Čechů, kteří přišli do Rakouska a Švýcarska v posrpnové emigrační vlně, navazuje na publikace autorů dlouhodobě se věnujících problematice místních krajanských hnutí a spolků. V případě Rakouska jde o publikace historičky Vlasty Valešové,²⁸ která se zabývala vídeňskými Čechy ve 20. století a v současnosti pracuje jako archivářka Školského spolku Komenský. Kromě monografie *Videňští Češi včera a dnes* redigovala katalog výstavy *Doma v cizině. Češi ve Vídni ve 20. století*²⁹ konané v Clam-Gallasově paláci v Praze

28 Jména žen-exulantek jsou v textu uváděna v jejich původním, přechýleném tvaru, bez ohledu na to, zda jejich nositelky později začaly v zahraničí používat jméno bez přechylovací přípony (pozn. redakce).

29 VALEŠ, Vlasta (ed.): *Doma v cizině. Češi ve Vídni ve 20. století. / Zu Hause in der Fremde. Tschechen in Wien im 20. Jahrhundert*. Praha 2002, a VALEŠ, Vlasta: *Videňští Češi včera a dnes. Úvod do dějin a současnosti*

v roce 2001 a 2002, do něhož přispěli renomovaní autoři, například Karl Brousek. Ten se věnoval především odboji vídeňských Čechů za druhé světové války, nicméně jeho kniha *Wien und seine Tschechen. Integration und Assimilation einer Minderheit im 20. Jahrhundert*³⁰ publikovaná v roce 1980, se stala odrazovým můstkem nejenom pro tuto monografii, ale navazovali na ni i další autoři, kteří se zabývali tématy asimilace a integrace Čechů ve Vídni, jako třeba Věra Kapeller (dříve Mayerová)³¹ z Rakouské akademie věd (Institut für Stadt- und Regionalforschung). Velmi cenné pro předkládanou knihu byly také publikace akademiků sdružených kolem Výzkumného střediska historických menšin, zejména práce Jany Stárkové a Reginy Wonisch,³² stejně jako kolektivní monografie *Videňští Češi 1945–2005. K dějinám národnostní menšiny*, vydaná Kulturním klubem Čechů a Slováků ve Vídni, do níž přispěli čelní představitelé vídeňské české menšiny.³³

Důležité pro mě byly i sborníky *Asylland wieder willen. Flüchtlinge in Österreich im europäischen Kontext seit 1914*³⁴ a Maticí moravskou vydaný *Tschechen und Österreicher. Gemeinsame Geschichte, gemeinsame Zukunft*,³⁵ nebo v roce 2009 publikovaný sborník a katalog k výstavě *Česko. Rakousko. Rozdělení – odloučení – spojení*.³⁶ Informace jsem čerpal i z knihy *Přišli jsme odjinud* autorky Marie Brandeis,³⁷ která zaznamenávala pro časopis *KLUB* rozhovory s nejrůznějšími příslušníky české menšiny, nebo z autobiografií Pavla Kohouta či Ivana Medka.³⁸ Rovněž nesmím zapomenout zmínit, že tato kniha navazuje tématem integrace českých uprchlíků v Rakousku také na shromážděný materiál a závěry Margity Urbanek,³⁹ která se

české národnostní skupiny ve Vídni. / Die Wiener Tschechen einst und jetzt. Eine Einführung in Geschichte und Gegenwart der tschechischen Volksgruppe in Wien. Praha 2004.

30 BROUSEK, Karl: *Wien und seine Tschechen. Integration und Assimilation einer Minderheit im 20. Jahrhundert*. Wien 1980.

31 MAYER, Vera: *Tschechen in Wien. Alte und neue Migration am Beispiel des tschechischen Vereinswesens*. In: Heumos, P. (ed.): *Heimat und Exil. Emigration und Rückwanderung, Vertreibung und Integration in der Geschichte der Tschechoslowakei*. München 2001, s. 59–72.

32 STAREK, J.: *Česká menšina a československý exil po roce 1968 ve Vídni*, s. 300–323; WONISCH, Regina (ed.): *Tschechen in Wien. Zwischen nationaler Selbstbehauptung und Assimilation*. Wien 2010.

33 BASLER, Helena – BRANDEIS, Marie – KROUPA, Jiří – STAREK, Jana (eds.): *Videňští Češi 1945–2005. K dějinám národnostní menšiny. / Die Wiener Tschechen 1945–2005. Zur Geschichte einer Volksgruppe*. Wien – Praha 2006.

34 HEISS, Gernot. – RATHKOLB, Oliver (eds.): *Asylland wider Willen. Flüchtlinge in Österreich im europäischen Kontext seit 1914*. Wien 1995.

35 KNOZ, Tomáš (ed.): *Tschechen und Österreicher. Gemeinsame Geschichte, gemeinsame Zukunft*. Brno 2006.

36 KARNER, Stefan – STEHLÍK, Michal (eds.): *Česko. Rakousko. Rozdělení – odloučení – spojení. Sborník a katalog Dolnorakouské zemské výstavy*. Schallaburg – Jihlava 2009.

37 BRANDEIS, Marie: *Přišli jsme odjinud. Kniha rozhovorů s Čechy a Slováky v Rakousku*. Praha 2003.

38 KOHOUT, Pavel: *To byl můj život?? (Druhý díl) 1979–1992*. Příbram 2006; MEDEK, Ivan: *Děkuji, mám se výborně*. Praha 2005.

39 Margita Urbanek (* 1954) přišla jako desetiletá spolu s rodinou do Rakouska v posrpnové emi-

obdobnou problematikou zabývala ve své disertaci, a především na detailní sociologickou studii *Integrationsprobleme der Ostblockflüchtlinge in Österreich*, kterou pro rakouské ministerstvo vnitra po téměř čtyřletém úsilí zpracovala Irena Mlynářová-Dubská. Tato studie, která vyšla v březnu 1988, zkoumá téma integrace z „*pohledu očekávání, potřeb a zkušeností již začleněných uprchlíků z východního bloku, mezi nimiž nechyběli ani uprchlíci z Československa*“.⁴⁰

Stejně různorodá je i literatura k tématu českých uprchlíků ve Švýcarsku. Nejvýznamnějšími průvodci po – mně tehdy ještě neznámé – krajině českého exilu a krajanských spolicích ve Švýcarsku byly publikace Centra pro československá exilová studia při Katedře historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci: *Emigrace, Studie z dějin emigrace* a také *Československý exil a krajanská hnutí ve Švýcarsku v letech 1945–1989*.⁴¹ Důležitá byla především studie Miloše Trapla a Arnošta Skoupého *Výzkumná základna studia českých krajanských komunit a československé emigrace ve Švýcarsku*,⁴² která mi spolu s konzultacemi u prvního ze jmenovaných poskytla základní orientaci v problematice a ovlivnila směřování mého švýcarského terénního výzkumu. Vedle těchto prací mé psaní inspirovaly publikace Stanislava Broučka z Etnologického ústavu Akademie věd České republiky, který se spolu s kolegy (například s bývalým senátorem Tomášem Grulichem) dlouhodobě zabývá otázkami českého exilu a krajanských sdružení v Evropě i ve světě, především sborníky *Češi v cizině, Migrace a česká společnost, Češi za hranicemi na přelomu století*, anebo monografie představující pohled na exil těch, co zůstali doma, s názvem *Domácí postoje k zahraničním Čechům*.⁴³

Z literatury, která byla publikována ke sledovanému tématu ve Švýcarsku, je možné zmínit například sborník *Zuflucht Schweiz. Der Umgang mit Asylproblemen im 19. und 20. Jahrhundert* a především knihu *Exil in Basel*, v níž jsou zazname-

grační vlně. Studovala nejprve oděvní průmyslovou školu (*Textilhandelsakademie*) ve Vídni a koncem 70. let započala studium sociologie na Vídeňské univerzitě. Dlouhodobě se věnovala právě tématu českých uprchlíků v Rakousku, zpracovala jej také ve své magisterské práci, viz ÚRBANEK, Margita: *Tschechische Flucht- und Arbeitsmigranten in Österreich. Biographische Brüche und Neuanfänge*. Dissertation, Fakultät für Sozialwissenschaften, Universität Wien. Wien 2009.

40 MLYNÁŘ-DUBSKÁ, Irena: *Integrationsprobleme der Ostblockflüchtlinge in Österreich*. Wien 1988, s. 2.

41 KONEČNÝ, Karel – MOTLÍČEK, Tomáš (eds.): *Emigrace. Sborník historických prací Centra pro československá exilová studia*. Olomouc 2006; KONEČNÝ, Karel – MOTLÍČEK, Tomáš (eds.): *Studie z dějin emigrace. Sborník studentských prací*. Olomouc 2003; TRAPL, Miloš – SKOUPÝ, Arnošt – KOUŘIL, Miloš: *Československý exil a krajanské hnutí ve Švýcarsku v letech 1945–1989. I. Od května 1945 do srpna 1968*. Olomouc 2004.

42 TRAPL, Miloš – SKOUPÝ, ARNOŠT: *Výzkumná základna studia českých krajanských komunit a československé emigrace ve Švýcarsku*. In: Sborník prací historických XIX, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica 31, 2003, Olomouc 2003, s. 337–343.

43 BROUČEK, Stanislav (ed.): *Češi v cizině 9*. Praha 1996; BROUČEK, Stanislav – GRULICH, Tomáš (eds.): *Migrace a česká společnost. Výběr textů a diskuse z konference k aktuálním problémům migrací*. Praha 2012; BROUČEK, Stanislav – HRUBÝ, Karel: *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století. Symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích Čechů k domovu 29.–30. června 1998*. Praha 2000; BROUČEK, Stanislav – GRULICH, Tomáš: *Domácí postoje k zahraničním Čechům v novodobých dějinách (1918–2008)*. Praha 2008.

nány rozhovory s Čechy a Slováky žijícími v exilu ve Švýcarsku vedené spisovatelem a žurnalistou Dušanem Šimkem.⁴⁴ Neméně zajímavé byly i autobiografie českých krajanů ve Švýcarsku, kteří opustili komunistické Československo: Oskara Leo Krause, Petra Chudožilova, Libuše Paukertové-Leharové, a kniha *Matchball* o Haně Sládkové-Koželuhové.⁴⁵ Ve svých vyprávěních popisují nejenom život v Československu za totality, motivy k odchodu a jeho průběh, ale i těžké začátky v hostitelské zemi a nový život.

44 ŠIMKO, Dušan: *Exil in Basel. Gespräche mit Flüchtlingen aus der Tschechoslowakei*. Košice 2003.

45 KRAUSE, Oskar L.: *Snad jsem nezabloudil. Vzpomínky na posledních 60 let*. Pfäffikon 2008; CHUDOŽILOV, Petr: *Boj o fousek*. Praha 1996; PAUKERTOVÁ-LEHAROVÁ, Libuše: *V exilu s Olgou Masarykovou-Revilliodovou*. Praha 2007; KOLÁŘ, Petr: *Matchball. Hana Sládková-Koželuhová*. Praha 2010.